
GERMÀ COLÓN

**EL MOSSARABISME, ENCARA:
LA INSTRUMENTALITZACIÓ
IDEOLÒGICA DEL ROMANÇ
ANDALUSÍ**

EL MOSSÀRAB, DISCUSSIÓ SENSE FI

La revista *Caplletra* ha decidit de treure un número monogràfic dedicat a la qüestió del mossarabisme. M'ha honorat demanant-me una col·laboració. No m'hi he pogut negar, tot i que ho he intentat, puix que vaig comprendre fa temps que això del mossàrab i del mossarabisme no té res de seriós: és una cabòria sense la menor base científica. Malgrat tot, n'escric un parell de reflexions.

La qüestió central és de saber si el valencià és continuació de la llengua que parlaven els cristians sota la dominació musulmana (= els mossàrabs), la qual llengua «mossaràbiga» seria la prolongació del llatí visigòtic. Aleshores no caldria que l'haguessen portada els catalans en arribar a les terres valencianes al segle XIII. Aquest és el quid del problema, on s'amaguen interessos que no sempre (per no dir mai) són lingüístics. De passada comprovem que els partidaris del valencià independent majoritàriament no solen utilitzar aquesta parla, prefereixen servir-se del castellà, que fa més fi.

És un fet incontrovertible que des del segle XII —i probablement ja abans— no hi havia parlants cristians del romanç a tot Al-Andalus, i així ho han destacat darre-rament tant els arabistes de casa, com ara Carme Barceló, Federico Corriente i Míkel de Epalza, com autors forans, com el P. Robert Ignatius Burns, Pierre Guichard o Cyrille Aillet. Els partidaris del «mossarabisme» actuen com si almoràvits i almohades no haguessen existit. I és un fet que aquestes gents van acabar amb el poc que podia haver de cristià. Quan Ferran III entrà a Sevilla no hi quedava un sol «mossàrab», i

el mateix passava quan Jaume I conquistà València el 1238. Els cristians o bé havien fugit cap al Nord, com va passar amb els que s'emportà el rei Alfons el Bataller, o estaven ja completament arabitzats (Aillet 2008: x-xi), si no traslladats pels almohades al Magreb. No hi havia altra solució. Això ho saben bé els historiadors. Continuar amb la falòrnia del «mozárabe levantino» és voler perdre el temps, i els qui així actuen tenen —insistesc— una segona intenció no gens científica sinó política: el valencià sostenen que és una llengua diferent del català.

A LA RECERCA D'UNA RESPECTABILITAT CIENTÍFICA

El canonge V. Castell Maiques, en la seua edició de la disputa per la diòcesi de València dels arquebisbes de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada i de Tarragona Pere d'Albalat, parla dels cristians residents a València al voltant de l'església de Santa Maria, abans de l'arribada del rei Jaume. Tot el que tenen de brillants i preciosos l'estudi i l'edició del procés es fa malbé en deixar l'objectivitat científica i posar-se a parlar repetidament dels cristians valencians prejaumins. Això és una nova fal·làcia; els pocs cristians que hi devia haver transitòriament (*commorantes*) no eren habitants (*incolae*), eren comerciants aragonesos i catalans o d'altres indrets acollits en l'alfòndec sota la protecció del rei d'Aragó. A la majoria dels ports de la Mediterrània hi havia aquests nuclis de mercaders (Perarnau 1998: 625-628).

Hom podria pensar que el tema s'ha acabat i és mort i enterrat, a causa de la seua inanitat, però sembla que no és així.

EL LLIBRE DEL SR. PEÑARROJA TORREJÓN

Entre els defensors del famós mossarabisme es troba, com a més prominent, Leopoldo Peñarroja, i als pocs apel·latius que ell assenyala en el seu llibre (*El Mozárabe de Valencia*), voldria dedicar-los una breu ullada.

El 1991, al col·loqui de l'AILLC, vaig estudiar alguns dels suposats mossarabismes, com ara *corder*, *roder*, *xanguet*, etc.; i va resultar que tot era un engany: *corder* era un vell aragonesisme, motivat pel comerç de la carn, aragonesisme que a poc a poc va desplaçar l'autòcton *anyell*; *roder* va resultar un recent gal·licisme, procedent del

francès *rôdeur* 'bandoler, lladre de camí', que les novel·les franceses del segle XIX havien popularitzat; *xanguet*, castellà *chanquete*, era un genovesisme marítim procedent de *txank* < BLANK- per la gran taca blanca que fan els peixos que es desplacen en moles, etc. I així una sèrie de termes¹ que tots troben explicació fora del suposat mossàrab.

Peñarroja assenyala, en el seu estudi sobre la fonologia del mossàrab, encara que no els estudia lèxicament, alguns apel·latius (al costat de topònims) que dona com a mossaràbics. Haig de dir que els noms de lloc, suposats d'aquest origen (*Campello*, *Bunyol*, *Uxó*, etc.), són en realitat termes llatins o romanç generalment passats per l'àrab i que s'hi han mantingut en la toponímia. És inútil que es proposen ètims, com si es tractava d'una cosa verificada i sabuda. Res més lluny de la realitat. Amb quin fonament es fa venir, per exemple, el «mossàrab» *Picanya* (que Peñarroja diu preferir escriure *Picaña*, p. 391) del cèltic *beccu* + sufix *-anea*? I així tants d'altres. Val a dir que el topònim *Picanya* ha tingut mala sort entre els que s'han ocupat de la seua etimologia. També s'ha pensat (*Onom. Cat.*, s.v.) que *Picanya* era el resultat del verb *picar*, perquè llurs primitius habitants, pobres de recursos, havien de picar i picar per guanyar-se la vida...

En al·ludir a certs apel·latius, Peñarroja té interès a dir que es troben a terres valencianes abans de l'arribada dels conquistadors cristians al segle XIII. Ara bé, caldria que en presentar-ne exemples, com ara *travessany* 'pieza de madera que sujeta por detrás una puerta' (p. 458) i d'altres, justificués filològicament la seua opinió. No hi ha prou a llançar la idea sense estintolar-la filològicament.

EXAMEN D'ALGUNS APEL·LATIUS DITS MOSSARÀBICS

Entre els apel·latius que esmenta Peñarroja hi ha uns mots en *-ello* que ell considera de clara nissaga mossaràbiga, «de obvio abolengo mozárabe» (p. 367). Examinem-los: *cuquello*, *llomello*, *colomello*, *regomello*, *fondello*, *polella* i *morella* 'pedrer dels animals'.

1. Aquests termes *corder*, *roder* i *xanguet* etc. són propostes de Coromines, qui, tot i ésser un geni, tingué debilitat pel mossàrab (cf. Colón 1997: 349-386). C. Barceló (1999: 119-132) ha desmuntat d'una manera contundent, inapel·lable, aquesta invenció per part de Simonet (1888) del «mossarabisme lingüístic», la qual invenció ha estat seguida per tants romanistes fins fa poc i especialment per Coromines. Ara bé, aquest de cap manera no s'hauria deixat manipular pels blaus interessos pseudovalencians d'altres persones.

Cuquello (castellà actual *cuclillo*). Ara preguntem, ¿des quan ençà és atestat aquest mot en valencià? Peñarroja no en diu res, ni d'aquest mot ni dels altres, però el cas és que el castellà *cuquillo* (*cuclillo* és posterior) apareix almenys des de 1490 en el vocabulari d'Alonso de Palencia. I *-illo*, sufix castellà, en aquest cas, com en els altres, és adaptat a València com a *-ello*. Però som davant de clars castellanismes o aragonesismes.

Passa el mateix amb *llomello*. És curiós que es presente aquesta paraula, derivada de LUMBU, després de les discussions sobre si el grup *-MB-* es manté o s'assimila (pp. 302 i ss.). Doncs bé, també el castellà té *lomillo*, a part *solomillo*, ben documentat. Més endavant (p. 408), Peñarroja addueix una altra volta *llomello* «no registrado en catalán oriental ni occidental».² El que passa és que el català del Principat no ha modificat el sufix i fa *llomillo*.

Colomello és un vell castellanisme (ja segle xv), a partir de *colmilllo*. Ha existit en alguns punts del Maestrat castellanenc. Quan hi vaig fer enquestes, em costà de treure'l. La resposta majoritària era les *dents*, els *quixals*, els *claus*, però hem de dir que sí que havia penetrat el castellanisme sota la forma *cormello* i *colomello* (Gimeno Betí 1998: 88). El nom valencià autèntic és *clau* (atestat des del segle xiv).

El valencià alacantí *Regomello* 'recel, temor d'un engany, d'un perill', és pres del murcià *regomello* (cf. *DECat*, s.v.), terme que trobem en l'obra sobre Múrcia (1872) de Javier Fuentes y Ponte (1830-1903) y en l'autor d'Albacete Joaquín Reyes Chanante. També Salvador Fernández Anaya, de Màlaga, usa *regomeyo* en un llibre ambientat en Granada («¡Tengo un regomeyo!— se dice cuando se siente algo de murria sin motivo justificado»). Totes aquestes dades són ben fàcils d'obtenir a partir del CORDE (= *Corpus Diacrónico del Español*) de la Real Academia Española.

Fondello 'reforç format per quatre trossos de roba cosits en creu que es posa a la forcadura dels pantalons', localitzat a Altea (*DCVB*, s.v.), és pres del ben conegut castellà *fondillo*. El CORDE duu fins i tot un exemple de l'autor sud-americà Miguel Ángel Asturias.

El cas de *morella* és més complicat, perquè no coneixem l'origen etimològic del castellà *molleja*. Ara bé, el castellà antic té *moliella* (des de 1250, segons el CORDE); és un terme que afeccionen per exemple Alfons el Savi i Don Juan Manuel. El nostre

2. I en nota rebla el clau: «Forma (sc. *llomello*) que, por su restricción a València, no ha podido ser transmitida sino por conducto de la aljamía preliteraria» (nota 57 de la p. 408).

morella no és més que la forma dissimilada de les consonants líquides, i això ens ve confirmat perquè a la zona de Bellmunt de Mesquí (Terol) encara es diu *molella*.

¿D'on s'ha tret Peñarroja el fantàstic *polella*, castellà *polilla*? Sempre he dit *arna*, però en la meua joventut vaig sentir curiositat per això del mossàrab (que fa temps que m'ha passat) i durant les enquestes pel nord de les terres castellenques vaig furgar per veure si aconseguia mots pareguts al castellà, com *colomello*, *polella*, entre altres. Només a la Foia de Vilafamés, en el mas de Gaetà Huguet, vaig aconseguir que el masover em digués que sí a això de *polella*; ara no ho recorde, però potser li ho vaig suggerir jo (els lingüistes francesos en diuen «extorquer»).³ Aleshores vaig esmentar el *polella* en el Congrés de Barcelona del 1953. Coromines (no gens suspecte d'anti-mossarabisme!) en una conversa posterior em digué que això no existia. No he vist enlloc més aquesta parauleta. Els valencians en diem *arna*, com la resta dels catalans.

I ara una qüestió curiosa. Els presumptes mossarabismes, per ésser el que són o se suposa que són, han de tenir una gran antiguitat, «del temps dels moros», i resulta que tots els d'aquesta llista que acabem de veure són moderníssims.

Més endavant Peñarroja comenta en el que en diu «geografia léxica» alguns altres apel·latius, que també examinarem.⁴

De la trilogia PARDALU - MUSTIONE - AUCELLU (pp. 457-458) l'autor es queda amb el primer, *pardal*. Els altres deuen sentir massa el català. Però és que *pardal* és un terme que viu i ha viscut en tota la península Ibèrica, no cal cercar parlants «mudéjares y moriscos» (a més, això de *pardalu* és anar una miqueta ràpid en trobar-ne l'etimologia). De *mustione* (també un ètim deturpat, car les glosses del segle VIII porten *muscione*, cf. FEW, VI, 260), ens n'assabenta que «no hay ejemplos», però cal dir que l'exemple més antic conegut de *moixó* és valencià, d'Arnau de Vilanova.⁵ D'*aucellu* només suposa que un esporàdic Abenab *oceyla* potser que hi remeti, i oblida la ufana del mot *ocell* / *aucell* entre els autors clàssics valencians.

L'altra trilogia és BOVE - TAURO, PAULELLA. Que *bou* i *taur/toro* han viscut a Catalunya i a València ningú no ho discuteix; ara bé, això de *paulella*, per donar compte del fantasmagòric *polella* 'arna', és un invent massa gros. Parla després Peñarroja de

3. Sens dubte, el que volia dir el masover era el castellà *polilla*, deformada.

4. De banda deixem els topònims a partir de PALUMBA, COLUMBA, VILLA i LUBRICATU, que l'autor també vol independitzar dels corresponents noms de lloc catalans. Ja és curiós que el *Llobregat* d'Orpesa sigui diferent i independent del *Llobregat* barceloní.

5. «amagats axó com [...] *moxons* en barça d'espines» (ENC, ed. Batllori, I, 239).

cuniculu, sense aturar-s'hi, i s'ocupa de *catxap* (que ell escriu *cachap*) el qual oposa al català oriental *lludrigó* (*sic*).

Sobre *catxap* - *llorigó* o *llodrigó* n'he parlat en un altre lloc (Colon 2003: 269-270) i ací vull resumir el que hi vaig dir i mostrar que aquesta separació de català i valencià és ben artificial.

És exacte que *catxap* 'conill jove' viu a les terres valencianes i *catxapera* és el cau on es troben aquests conillets, però també és veritat que pel Maestrat valencià viu així mateix *lloriguera* o *llodriguera*; i aquí tenim el cau dels lorigons. Una ullada al *DCVB* (s.v. *llorigó* i *lloriguera*) i al *DECat* (s.v. *catxap*, il·lustrat amb un esbós) hauria permès a Peñarroja de no ser tan categòric i matisar més. Coromines explica que *catxap* viu, a més del País Valencià, a les marques d'Aragó, a la vegueria de Lleida, juntament amb tot el Pallars Baix i Mitjà, Flamicell, Segre Mitjà i vegueries de Tarragona-Reus fins al Gaià. L'extensió ultrapassa els límits d'aquest mossàrab valencià... Ara bé, als *Establiments de Morella* del 1370, en l'apartat «De no caçar perdius» (J. Sánchez Adell, *BSCC*, xxxiv, 1958, p. 91) s'estipula:

Item stabliren e ordenaren que null hom no gos caçar perdius de Pasqua florida tro a la festa de sancta Maria de setembre, ni gos affollar nengun niu de perdius ne traure los hous ni affollar los, ni encara gos caçar conills ni pendre ni encara affollar *lorigeres* de conills dins lo terme de Morella, sots pena de X sous pagadors lo terç del senyor Rey e el terç al accusador e el terç al senyor de la heretat on la dita caça serà atrobada.

Aquest testimoni és del 1370, però els jurats morellans afegiren aquesta altra disposició tretze anys més tard (*ibidem*):

[...] que del dia de carnestoltes tro a la dita festa de sancta Maria de setembre null hom no gos matar ni caçar perdius ni conills ni afoliar los hous o *catxaperes* sots la dita pena, partida segons que desús dit és. viii de març del any de la nativitat de nostre Senyor Mil CCC LXXX III.

Veiem ací que tant *catxaperes* 'cau dels catxaps', com *llorigueres* 'cau dels lorigons' ja viuen al segle XIV a les nostres comarques i que tot això de la separació geogràfica entre *catxap* i *llorigó* no s'ajusta a la realitat, almenys en l'època medieval. I encara afegiré que el *Diccionari Aguiló* enregistra un *catxapet* del 1715 i precisament a Barcelona. Trobem *llorigó* en terres que no són del nord del domini com Morella i *catxap* en territoris que haurien de ser només propis de *llorigó*. Aquests documents, doncs, cappingen les coses i les posen en el lloc adequat.

Segueix la sèrie FACULA, LABRELLU i *TRANSVERSANEU. L'autor reconeix que les dues primeres paraules són compartides amb el català (bé que amb matisos, naturalment!); l'altra és el *travessany*, que només ha de ser valencià. Doncs, d'aquest *travessany*, del qual només hi ha un esment tècnic al segle XX (cf. *DCVB*, s.v.), ha quedat oblidat el seu gran parent castellà *travesaño*, ben conegut almenys des del segle XVI i culpable d'aquest «mossarabisme valencià». Pel que fa a *travessanya*, Peñarroja diu que «llega a Tortosa» (p. 96, n.),⁶ però si mirem el mapa *l'arquet del carro* de l'*ALDC* (IV, 917) comprovarem que arriba prou més alt, a l'alçada de Cambrils, i encara més amunt continua com a *travessera* i *travesser*.

El llibre de Peñarroja duu molta cosa més, però aquestes mostres que m'he permès d'examinar ací deixen veure que tot no val per separar valencià i català. L'autor diu, en les conclusions (p. 467), que no es va produir una suplantació (sc. de valencià primitiu pel català), i té raó. No hi hagué *suplantació* precisament perquè no existia aquest suposat «mossàrab» valencià ni tampoc no existien els cristians mossàrabs. Els conquistadors catalans de València només hi van trobar moros arabòfons, i els moros bé o malament van subsistir fins a l'expulsió de 1609.

GERMÀ COLÓN

Universitat Basel

Institut d'Estudis Catalans

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AILLET, Cyrille, Mayte PENELAS & Philippe ROISSE, eds. (2008) *¿Existe una identidad mozárabe? Historia, lengua y cultura de los cristianos de al-Andalus (siglos IX-XII)*, Madrid, Casa Velázquez.
- ALDC* = Joan VENY & Lidia PONS (2001 i ss.) *Atles lingüístic del domini català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

6. L'obsessió de l'autor per separar valencià de català arriba al punt de distingir entre els reflexos de LABRELLU (suposem que aquest sigui l'ètim) entre valencià *llibrell*, català oriental [ʒibreʎ] i català occidental [ʒibreʎ] / [ribeʎ] (p. 96, n. 142). No té en compte que *llibrell* va ser la forma de tot el domini lingüístic fins ben entrat el segle XVI, i que ens trobem davant una senzilla dissimilació de les palatals. També es dona el cas entre palatals i nasals: *llessamí* i *gessamí*. A Mallorca al costat de *llenegar* hi ha també la variant *genegar*.

- BSCC* = *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. Castelló de la Plana.
- BARCELÓ, Carmen (1999) «El mozárabe en la obra de Joan Coromines», dins Joan Solà (ed.), *L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i d'homenatge*, Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell, pp. 119-132.
- CASTELL MAIQUES, Vicente (1996) *Proceso sobre la ordenación de la iglesia valentina entre los arzobispos de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada y de Tarragona Pedro de Albalat 1238-1246*. 2 vols. Edición Crítica y Estudio, Valencia, Corts Valencianes, 1996. [Cf. la ressenya de Josep Perarnau, dins *Arxiu de textos catalans antics*, vol. XVII, 1998, pp. 625-628].
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (1997) *Estudis de Filologia catalana i romànica*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2003) *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*, Castelló/Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DCVB* = Antoni M. ALCOVER & Francesc de B. MOLL (1930-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.
- DECat* = Joan COROMINES (1980-2001) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial.
- FEW* = Walther VON WARTBURG (1928-), *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, Basel.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1998) *De lexicografia valenciana. Estudi del Vocabulari del Maestrat de Joaquim Garcia Girona*. València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GUICHARD, Pierre (2008) «Els mossàrabs de València i d'al-Àndalus. Entre la història i el mite», *Afers*, 61. [Número dedicat a «Els cristians d'al-Àndalus. Llengua, política i societat».]
- Onom. Cat.* = Joan Coromines (1989-1987) *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial.
- PEÑARROJA TORREJÓN, Leopoldo (1990) *El mozárabe de Valencia, Nuevas cuestiones de fonología mozárabe*, Madrid, Gredos. [Cf. la ressenya de Carmen Barceló, *Al-Qantara*, 13 (1992), pp. 290-293 i *Llengua & Literatura. Revista Anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 5 (1992-1993), pp. 696-698.]
- SÁNCHEZ ADELL, José, ed. (1958) «Establiments de Morella y sus aldeas», *BSCC*, 34, pp. 88-100.